

Ярослав ТАРАС

КАМ'ЯНІ НАГОЛОВКИ КОМИНІВ ХАТ В МОЛДОВІ (на польових матеріалах дослідження 1970—1988 рр.)

Розглянуті кам'яні наголовки коминів, їх архітектурно-конструктивне та декоративне вирішення, класифіковані на групи та підгрупи. Матеріал широко представлений графічною частиною.

Ключові слова: Молдова, комин, дах, декор.

© Я. ТАРАС, 2014

ISSN 1028-5091. Серія історична. № 1 (115), 2014

Вагоме значення в архітектурно-декоративному вирішенні хати в Молдові займають комини на дахах, які виникли в процесі еволюції вогнища в житлі від курної хати до житла з піччю та каналом з вогнетривкого матеріалу, для виходу диму за межі даху. Димохід з вогнетривкого матеріалу, як необхідний елемент печі в архітектурі хати в Молдові, виник порівняно недавно. Якщо планування молдавської хати, зберігаючи самобутній характер, несе в основному риси слов'янські, то піч має тут ще більше аналогій.

Техніка кладки молдавських печей, конструкції, будівельні матеріали та декор дуже близькі до українських [2, с. 45]. Така близькість пояснюється тим, що на початку XIX ст. відбулося переселення в Молдову українців. За документальними даними, «перша хата, в якій була влаштована піч, з комином із хмизу, що служили приміщенням для зимівлі і приготування їжі», з'явилась якраз на початку XIX ст. [4, с. 147]. Комини плелися з хмизу, пруття, споруджувались із дощок, глини, вся конструкція мастилася глиною.

Зміни в конструктивних рішеннях коминів прийшли, коли почалося добування каменю та його застосування у народному будівництві. Ці зміни проходили послідовно. Спочатку комини успадкували форму від глинобитної конструкції. Вони також розташовувались в сінях, в основі мали усічену форму піраміди, на яку в піддаховому просторі зверху встановлювали квадратну або восьмигранну трубу, яка піднімалася вище над дахом. Кам'яна труба комина могла зверху бути перекрита плитою, функцією якої було охороняти димохід від вітру, дощу та снігу.

У цьому випадку з чотирьох сторін комина, який вивищувався над дахом, робились з боку отвори. Необхідно сказати, що з самого початку горішня частина комина над дахом виконувала лише функціональне призначення, пізніше, з освоєнням обробки каменю, на неї поклали магічно-обереговий зміст, а ще пізніше ця частина стане важливим декоративним елементом оздоблення хати. Горішня частина над дахом в уяві молдаван ще в XVIII ст. була найбільш вразлива (доступна для втручання в дім), через неї могло проникнути в нього все зле, яке принесе нещастя жителям хати.

Для запобігання проникнення злого через комин, на шляху можливого проникнення в горішній частині димоходу ставили оберегові зображення: перехресшуючи голови коней, роги, птахи, солярні знаки. Ці зображення в уяві молдаван та українців були обереговими знаками, що не давали перемогти злу [1,

Кам'яні наголовки коминів у долині ріки Реут

с. 62—97]. Треба наголосити, що оберегові елементи, пов'язані з випуском диму, з'явилися не самі по собі, їх коріння — в півкурних хатах, де спеціальні отвори завершувались причілками і декоративними гребеневими дошками з обереговими та символічними знаками [5, с. 159—169]. Складніше завдання постало перед народними майстрами, коли перейшли до хат з коминами — створити оберегові знаки на його горішній частині.

Слід відзначити, що народним майстрам частково вдалося створити оберегові елементи на комині над дахом. З часом ці оберегові знаки втрачають своє первісне значення і переходять в розряд декоративно-функціональних. У XIX ст. у молдаван зароджується звичай, за яким піч з горішньою частиною коми-на над дахом вважається мірилом благополуччя та добробуту. Чим гарніша горішня частина коми-на, тим

більше можна сподіватися на вдачу. Такий підхід до верхньої частини коми-на породив традицію прикрашати хати ошатними коми-нами-наголовками та слідкувати за їх збереженням. З іншого боку, кам'яні коми-нини були дешевші у виготовленні, ніж кам'яні галереї та пивниці, які потребували більшої кількості природного каміння і значних затрат. Увага до кам'яних наголовків приділялася ще й тому, що хати в Молдові розташовані на рельєфі, в оточенні зелені. У більшості випадків ми бачимо лише дахи; творча енергія селян зосереджувалась, насамперед, на завершенні коми-на, що досягалося шляхом художньо-декоративної обробки каменю. У бідняцьких хатах часто завершення коми-на стає єдиною прикрасою. Їх краса і вишуканість особливо контрастує з розтріпанним вітром очеретовим дахом.

Найбільшої витонченості порівняно з масивною різьбою по галереях хат, пивниць, стовпів воріт досягають кам'яні завершення коминів в Реутському районі, де добувають і обробляють камінь.

Загалом завершення коминів в Молдові можна розділити на дві групи. У першу входять ті, які виконують тільки функціональне призначення, в другу — які виконують функціонально-декоративне призначення.

Перша група була поширена в північних і південних районах, де не було лісів і не видобували та не обробляли камінь. В цих районах відповідно не була розвинута дерев'яна різьба та відсутні традиції в обробці каменю. Ця ситуація нічого суттєвого не внесла в кам'яне завершення коми-на в цих районах. Воно, як і раніше, виконує лише утилітарне навантаження, захищає димохідний отвір від дії опадів та вітру. Комин в цих районах в основному квадратний в плані, завершується наголовком, з чотирьох боків має округлі або прямокутні прорізи вгорі, перекриті зігнутою пірамідою або плоским перекриттям, декоративними пасками.

Декоративно-функціональне завершення коминів народилося в районах розробки каменю черепашника в кінці XIX — на початку XX ст., коли селяни повністю переходять на влаштування коминів (димоходів і труб) із каменю. Влаштування коминів в районах з багатими художніми традиціями обробки каменю привів до народження своєрідного декоративно-функціонального напрямку, в якому вони стають художніми витворами. Велика кількість мотивів і ар-

хітектурних форм навершень коминів дають можливість декоративно-функціональну групу за формами і мотивами розділити на кілька підгруп.

Перша підгрупа — це завершення над дахом, яке має центричну композицію, де наголовок вирішений у вигляді куба, коли дим виходить через чотири круглих, прямокутних або трапецієвидних отвори, накриті кам'яною плитою, увінчаною в центрі декоративною різьбленою деталлю: квіткою, шпилем піраміди. Силует такого завершення комина простий, але монументальний. Ця підгрупа має широке розповсюдження в районах, де немає каменю і традицій його обробки.

Друга підгрупа — це наголовки симетрично-центричної композиції, де на верхній плиті розташовано п'ять деталей: чотири по кутах, одна посередині. Бокові прорізи мають складний контур. У цій п'ятиверхій композиції середня деталь за характером майже така сама, як кутові, але підіймається завдяки підставці. Такі наголовки розраховані на круговий огляд, часто нагадують п'ятиверхі храми, верхи веждзвіниць, вежі замків, вони перекриті всередині пірамідою, а по всіх чотирьох кутах декоровані меншими пірамідами. Необхідно вказати, що п'ятиверхі завершення не мають чіткого силуету, оскільки всі п'ять елементів сильно розчленовані дрібними, ажурними деталями, що створює ілюзію їх розчинення в повітрі. Загальна форма їх часто нагадує букет, який складається з п'яти квіток, а окремі частини мають подібність з дерев'яною різьбою. Ця підгрупа має найбільшу кількість різьблених деталей.

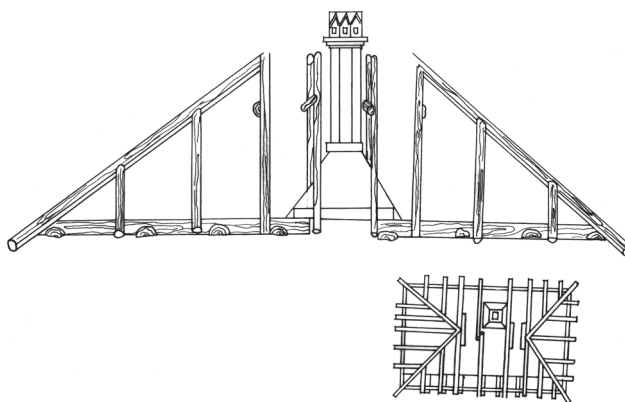
Третя підгрупа — це навершення, де в основу композиції закладений принцип наявності в хаті головного і другорядного (причілкового) фасаду. Навершення підпорядковується цьому правилу і вирішується подібно до загальної композиції. Ці навершення характерні для хат з кам'яними галереями та колонами, де в хаті є чітко виражений південний чільний фасад в декоративному вирішенні, якому підпорядковуються інші складові садиби.

Виник цей композиційний прийом під впливом кам'яних галерей, де завершення колон у вигляді капітелі має розвинуте, широко розпластане в сторони по головному фасаду рішення, а не по вертикалі й на всі сторони.

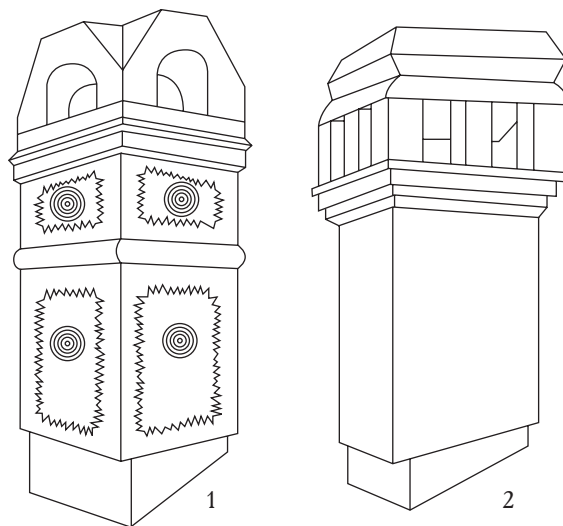
На противагу п'ятиверхим композиціям ці навершення вирішені більш монументально, мають чіт-

Загальний вигляд хати з кам'яним наголовком комином. с. Желобок (Zhelobok) Орґеївський р-н. Майстер Максим

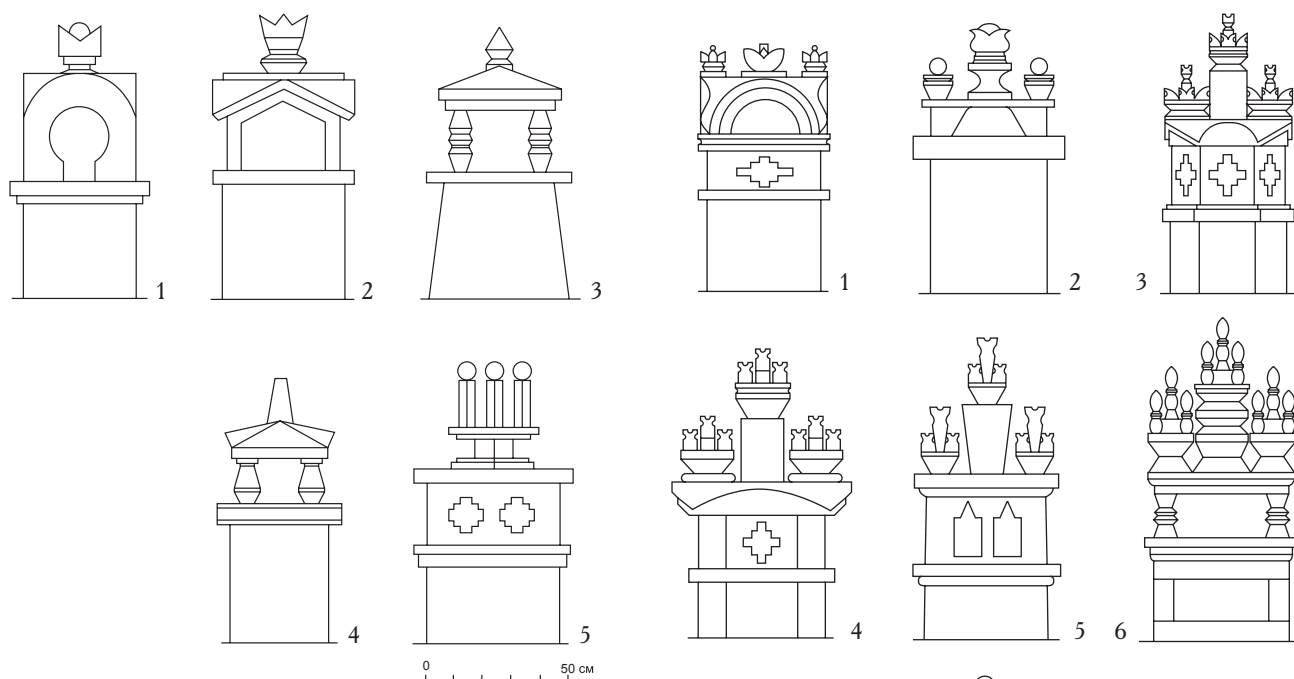

Розташування комина у піддаховому просторі: розріз, план

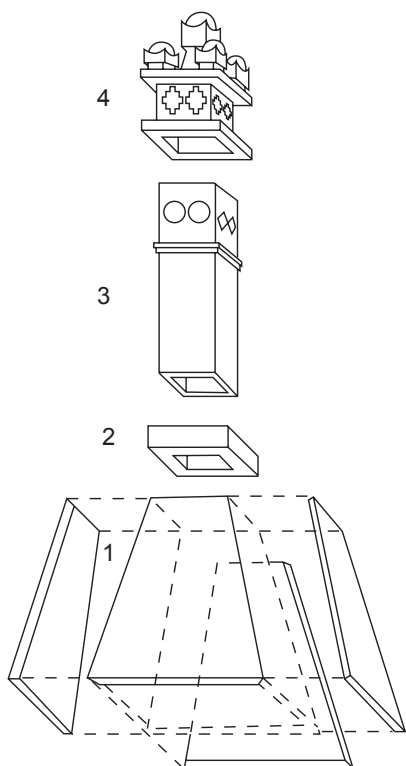

Завершення коминів, що виконують функціональне призначення: 1 — с. Александрень (Aleksandren) Едінецький р-н; 2 — с. Гординешть (Gordinesht) Едінецький р-н

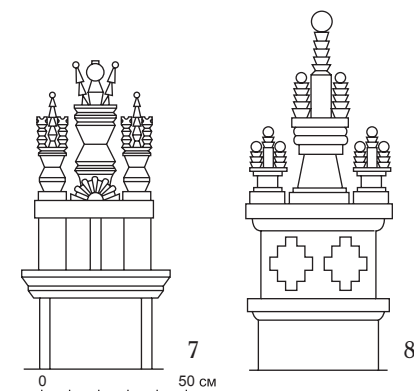
кий силует, хоча вони бідніші за кількістю різних деталей. Силуети таких навершень виконуються у вигляді перехрещених кінських голів, рогів, птахів,

Декоративно-функціональне завершення коминів центричної композиції: 1 — с. Аріонешть (Arionesht) Дондюшанський р-н; 2 — с. Лунга (Lunga) Дубосарський р-н; 3, 4 — пмт. Криулень (Kriulen) Криулянський р-н; 5 — с. Аріонешть (Arionesht) Дондюшанський р-н

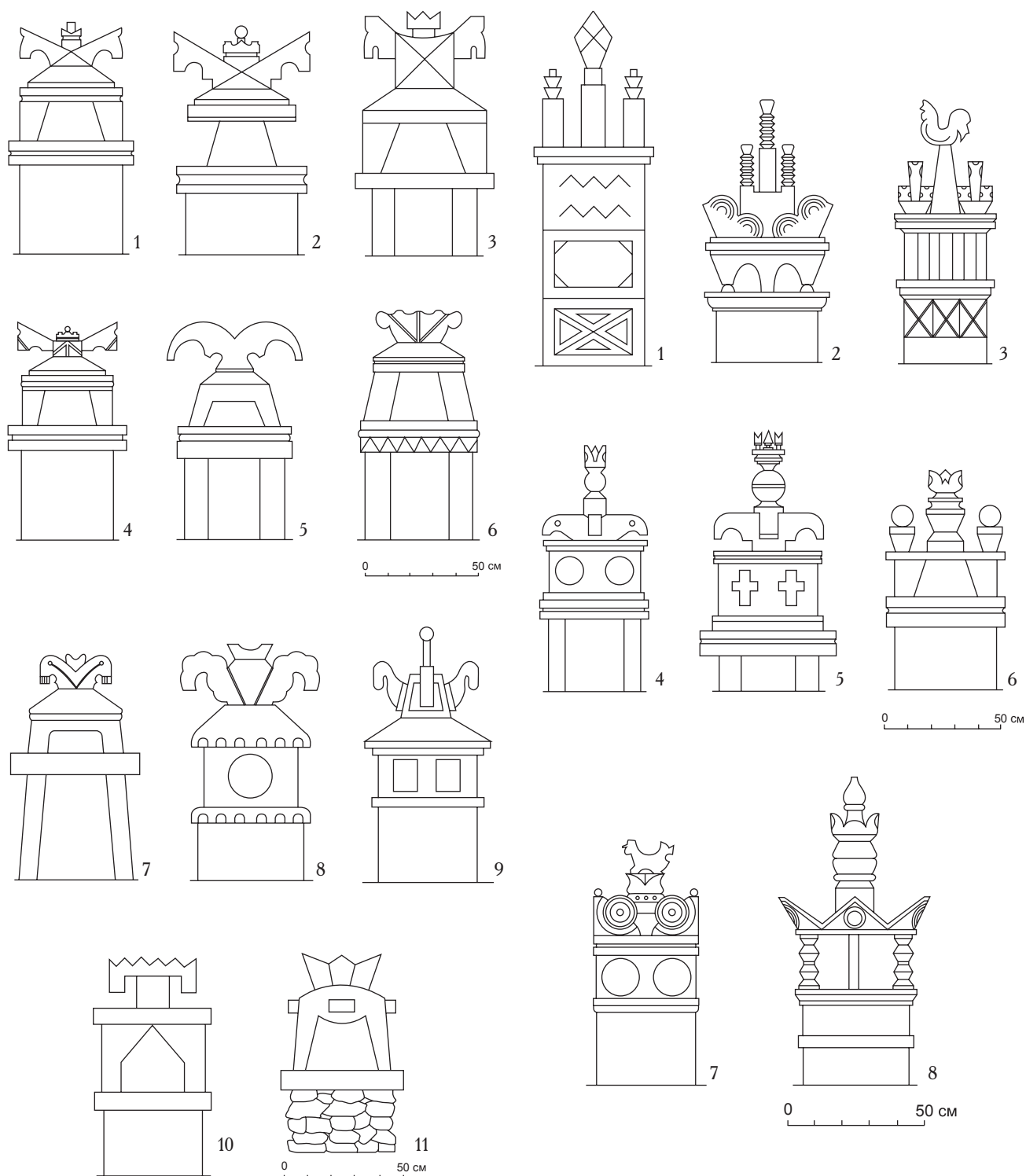
Розріз на блоки кам'яного комина: 1 — основа труби опирається на балки перекриття і складається з чотирьох трапецієподібних плит товщиною 6–7 см; 2 — проміжний зв'язуючий блок; 3 — стовбур труби; 4 — завершення труби (наголовок)

Декоративно-функціональне завершення коминів симетрично-центричної композиції з п'ятьма деталями: 1–4 — с. Фурчень (Furchen) Орґеївський р-н; 5 — с. Бошкана (Boshkana) Криулянський р-н; 6 — с. Слободзія Душка (Sloboziya Dushka) Криулянський р-н; 7 — с. Машкеуць (Mashkeuts) Криулянський р-н; 8 — Бренешть (Brenesht) Орґаївський р-н

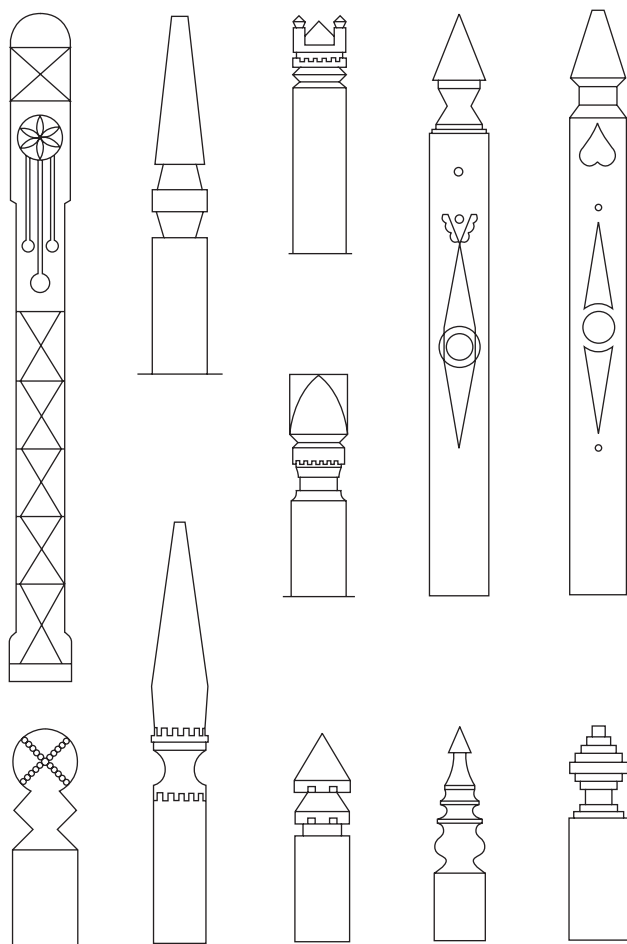
півнів. В своїй основі ця підгрупа ще зберігає оберегові елементи, які забезпечують недоторканість комина. Цей підтип, як і попередній, розповсюджений в долині ріки Реут.

Четверта підгрупа — це навершення з центричною композицією, де комин перекритий наголовком, увінчаним плитою з п'яти фігурних деталей, з яких чотири однакові, а п'ята деталь має дуже розвинуте висотне рішення. Кутові деталі найрізноманітніші, нагадують акротерії у вигляді волут або раковин, складаються із ряду концентричних рельєфних кіл або «бутонів». Середня найвища частина має чіткий силует. Ця підгрупа навершень зу-

Декоративно-функціональне завершення коминів де в основу композиції закладений принцип поділу фасадів на головний і другорядний: 1 — с. Фурчень (Furchen) Орґеївський р-н; 2, 3 — с. Бошкана (Boshkana) Криулянський р-н; 4—5 — с. Фурчень (Furchen) Орґеївський р-н; 6 — с. Бошкана (Boshkana) Криулянський р-н; 7—9 — с. Фурчень (Furchen) Орґеївський р-н; 10 — Онидкань (Onitskan) Криулянський р-н; 11 — с. Лунга (Lunga) Дубосарський р-н

Декоративно-функціональне завершення коминів з п'ятьма фігурними деталями, де центр має високе завершення: 1 — с. Бошкана (Boshkana) Криулянський р-н; 2 — с. Іванча (Ivancha) Орґеївський р-н; 3 — с. Бошкана (Boshkana) Криулянський р-н; 4—6 — с. Фурчень (Furchen) Орґеївський р-н; 7 — с. Слободзія-Хородиште (Sloboziya-Khorodishte) Криулянський р-н; 8 — Феурешть (Feureshte) Криулянський р-н

Завершення дерев'яних стовпів воріт та огорожі сільських хат Молдови

стрічається в селах, де різьба по каменю проникла пізніше, а система дохристиянського світогляду зберегла своє коріння.

Найчастіше такі навершення зустрічаються в селах Хородиште (Khorodishte), Іванча (Ivancha), Фурчень (Furchen), Бокшана (Bokshana), Фаурешть (Feuresht).

Особливо п'яту підгрупу складають восьмигранні комины, в яких навершення відокремлюється від димаря лише горизонтальною плитою, де площа кожної грані у завершенні переходить у трикутник.

Необхідно вказати, що навершення коминів, які виготовлені в Криківських каменоломнях, відрізняються від Оргеївських в долині ріки Реут своїм декором та отворами виводу диму.

Навершення конструктивно виконуються двома варіантами: із збірних елементів і як монолітні із одного масиву каменю. Наголовок із збірних елементів складається із двох горизонтальних плит, одна з яких

кладеться на верх комина, на цій плиті монтувались стовпчики різної форми, на які ставилась друга кам'яна плита з фігурним навершенням. Наголовок із цілого кам'яного масиву робився за принципом виготовлення скульптури із природного каменю.

Самі кам'яні труби комина в піддаховому просторі викладаються з окремих плит або складаються з окремих блоків — «труб», видовбаних із каменю. В обох випадках кам'яна труба димоходу ставиться на балки, які несуть стелю над сінями, в які додатково врубуються два ригелі. У першому випадку димохід від основи до завершення викладався з окремих плит товщиною 7—8 см. Зверху на нього кладуть наголовок, виконаний із кам'яного масиву або збірних елементів. Збірний варіант складається з чотирьох кам'яних блоків: основи димоходу, проміжного зв'язуючого блоку, стовбура труби та завершення труби наголовка. Основа димохідної труби робиться з чотирьох трапецієвидних кам'яних плит висотою до 1 м і товщиною 6—8 см. Із плит складають зрізану піраміду з нижньою основою розміром 1 + 1 м, по верху 40 + 40 см. На верхній зріз піраміди встановлюється плоска плита товщиною 14 см з видовбленим отвором для диму. Потім ставиться тіло самої труби-димоходу, яке може складатися із одного або двох пустотілих блоків, загальною висотою до 1,5 м. Уся ця конструкція завершується фігурним наголовком.

Загалом збірка і кладка комина робиться насухо, глиною промащувались лише великі щілини. Складні деталі навершень можуть виготовлятися окремо і з'єднуватися шипом. Фактично кам'яні навершення коминів (труб) — це мініатюрні скульптури, які вражають різноманітністю і вигадливістю.

Народна фантазія настільки багата, що практично вирішила одну із складних проблем архітектури і мистецтва — розмаїтістю при повторюванні форми і рисунка. Вона будувалась за принципом «мій наголовок повинен бути кращим, ніж у сусіда».

На закінчення треба вказати, що кам'яна різьба розвинулась лише в ближньому контакті з сусідніми районами (Каларашський, Страшенський), де була висока культура тесаних сокирою декоративних дерев'яних ворітних стовпів та галерей хат.

Якщо порівнювати завершення стовпів і кам'яні наголовки на коминах, то між ними ми знайдемо багато спільного. Слід мати на увазі, що «культура де-

коративного оформлення дерев'яних стопів має давню традицію. Коли на межі XIX та XX ст. різний камінь увійшов в практику Орґеївського р-ну, взірцем для художнього оформлення навершення труб стала найбільш відома та придатна за масштабом і подібністю форма завершення дерев'яних стовпів» [3, с. 66]. Природно, новий матеріал і технологія потребували перегляду традицій, введення нових композиційних прийомів. Правильно знайдені пропорції і форма наголовка, різні декоративні елементи зробили функціональний елемент архітектурно-декоративною деталлю народного житла, яка настільки різноманітна, що може стати матеріалом для нового дослідження.

1. Голан А. Миф и символ / А. Голан. — Иерусалим ; Москва, 1994.
2. Захаров А.И. Народная архитектура Молдавии / А.И. Захаров. — М., 1960.
3. Лившиц М.Я. Декор в народной архитектуре Молдавии / М.Я. Лившиц. — Кишинев : Штииница, 1971.
4. Медико-топографические замечания о Бессарабской области. Журнал Министерства внутренних дел. — Т. X. — СПб., 1833.

5. Тарас Я. Памятники архитектуры Молдавии / Ярослав Тарас. — Кишинев : Тимпул, 1986.

Yaroslav Taras

ON STONE HEAD-GEARS OF CHIMNEYS IN MOLDOVAN HOUSES (after materials of field studies in 1970s and 1980s)

In the article have been considered several types of chimney head-gears with corresponding architectural, constructive and decorative solutions in design; groups and sub-groups of objects have also been classified. Mentioned materials have exhaustingly been illustrated with added graphical part.

Keywords: Moldova, chimney, roof, décor.

Ярослав Тарас

КАМЕННЫЕ НАГОЛОВКИ ДЫМАРЕЙ ДОМОВ В МОЛДОВЕ (на полевых материалах исследования 1970—1988 гг.)

Рассмотрены каменные наголовки дымарей, их архитектурно-конструктивное и декоративное решение, классифицированы на группы та подгруппы. Материал широко представлен графической частью.

Ключевые слова: Молдова, дымарь, крыша, декор.